

Козак Плахта.

Українська народня пісня друкована в польській брошурі з р. 1625.

Написав *Др. І. Франко.*

Українські, польські й московські співанники з XVII та XVIII в., що містять у собі укр. вірші, духовні канти та народні пісні, звернули на себе в остатніх роках пильну увагу. Заходом проф. Грушевського, В. Перетца та В. Гнатюка опубліковано доси таку масу віршованих укр. творів із тої доби, про яку ще недавно ані не думали історики літератури. Там, де вперед не видно було нічого, або добачувано лише сіру мертвечину, языковий макаронізм та несмачні панетірики, тепер при ближшій досліді можна завважити певний розвій, боротьбу ріжних течій, ріжнородні змаганя, ступневе вироблюване мови й віршової форми, проби письменства близького до народнього життя й його інтересів. І тож, додаймо, се доси зроблено лише початок праці; маса матеріялу ще лежить у рукописах, маса питань ще ледви зазначена, багато пороблених доси висновків прийдеть ся перероблювати, коли виринуть нові матеріяли.

До таких зазначених, але задля недостачі матеріялу ще не рішених питань належить і те: як виглядала українська нар. пісня, а спеціально лірична (не обрядова, а індивідуальна) в XVII віці і давнійше, перед dokonанем найстарших звісних нам записів? Історія розвою поетичної творчости доказує нам, що така чисто індивідуальна лірика, хоч і як се нам може видаватись дивним, являєть ся не на початку, а на кінці еволюції, рівночасно з тим, як і сама людська індивідуальність робить ся самостійною, одержує певну ціну і почуває свою вартість супроти переможного звязку громади, роду, сім'ї. З другого боку

історія поетичних форм, будови вірша, ритму, риму та мелодії показує нам, що все се появи зовсім не відвічні, не природжені чоловікові, але витворені цивілізацією, перенесені в певнім часі і серед певних обставин від народа до народа, а спеціально до нас занесені досить пізно. Ми знаємо, що у старинних цивілізованих народів Європи будова вірша полягала зовсім на інших основах, ніж у новочасних народів, а що у старинних цивілізованих Семітів, Вавилонців та Жидів, були також вірші, але збудовані знов на основі иншого принципу. Рим появляє ся в пізно-латинській, і розвиває ся в арабській поезії; Араби через Іспанію передають його Провансальцям, Італіянням та Французам, а через них він здобуває панованє—у всіх новочасних національних літературах. До Польщі сей похід доходить, здаєть ся, аж у XIV, до нас у XV в. Певна річ, і перед тим були у нас пісні; про їх істнованє маємо свідощтва з самого до-світку нашої історії¹⁾; відгуки їх маємо в наших літописях, відривки правдоподібно в „Словѣ о полку Игоревѣ“:

**Чръна земля подъ копъты
костьми была посѣана,
а кровню польана...**

Тай пізнійше свідощтва про пісні, про „думи“ на Україні йдуть неперерваним рядом; перший згадує про них Сарніцький ще при подіях 1504 р.; для польського віршописця з 1650 р. думи вже стародавні пісні; він бажає замість різанини козаків з Ляхами,

By grali ukraïnne dumu, jak przed laty
Turków bili Polacy u meźne Chorwaty²⁾.

Але як виглядали ті думи? Можна догадувати ся, що так само, як ті, що були записані аж у XIX в., але певности на се не маємо. Свої досліди над формою українських віршів д. Перетц резюмує ось у яких словах: „В Польщі, на скілько можемо судити на основі дат із XV—XVI вв., зразу появили

¹⁾ Ті свідощтва зібрані й пояснені в майстерній праці проф. Ягіча „Gradja za slovinsku narodnu poeziju“ що була друквана в журналі „Rad jugoslovanske Akademije znanosti i umjetnosti“ 1876, т. XXXVII, і якої перша часть була опублікована в перекладі на нашу мову пв. „Історичні свідощтва про співанє и пісні слав. нар.“ (Правда 1878, II).

²⁾ Оссол. рукоп. 723, к. 107—109, див. Ів. Франко, Хмельницщина 1648—49 років у сучасних віршах (Зап. Наук. Тов. ім. Шевч. т. XXIII—XIV, стор. 13).

ся вірші нерівноскладові, лише з приблизно схожим числом складів, та при тім римовані. Такі вірші панують до кінця XVI в., але по часах Кохановського ми вже майже не здібаємо у звісних поетів кульгавих віршів зі шкільними, ученицькими римами (*cadentiae bassalaureae*). На Україні сталося не те. Там ті нерівноскладові вірші швидко ввійшли в народ і даючи широкий простір імпровізаторови, зробились улюбленими у складачів і співаків народніх дум. Нерівноскладові римовані вірші находимо 1580 р. в передмові до Острожської Біблії; рівноскладові й римовані 1581 в „Хронольоїї“ Андрія Римші; перший тип найшов відгомін у свобіднім розмірі українських дум, другий у незлічених укр. піснях ліричного, а по частий історичного змісту¹⁾“. Сі висновки далеко ще не певні. Переглядаючи найстарші польські духовні пісні опубліковані Бобовеским ми переконуємо ся, що римовані рівноскладові вірші панували в Польщі в XV в. не менше як і в XVI; нерівноскладові вірші в формі троха подібній до наших дум находимо хиба в найстаршій польській пісні „*Bogurodzicy*“ (компіляції з ріжних, первісно окремих частин) та в тзв. ораціях, тоб-то говорених, а не співавих школярських промовах. Вірші Острожської Біблії ані своїм духом ані мовою не мають нічого спільного з думами; перший укр. автор, у якого здібаємо вірші зближені формою до дум, се Кирило Транквіліон Ставровецький на початку XVII в. Чи він наслідував тут готові вже форми, готові думи, чи творці дум наслідували його? Бо-ж можливо, що коли раз була витворена така вигідна форма, то українські кобзарі, адоптувавши її, перелили в неї давнійші пісні та думи зложені в иньшій формі. Прикладів такого переходу одної й тої самої пісні з одної форми в иньшу, зі старшої та невигідної в нову вигіднійшу, можна би знайти не мало; наведу лише популярну на Україні лірично-сатиричну пісню про Дворянку і ту її, по мойй думці, старшу, первісну форму, що заховала ся вже на пів забута в Галичині²⁾.

¹⁾ В. Н. Черетць, Историко-литературныя изслѣдованія и матеріали, т. I. С. Петербургъ 1900, стор. 421.

²⁾ Див. Житє і Слово III, 268—272. Свою думку про більшу первісність галицького варіанта супроти українського висловлюю в суперечности до погляду пок. Драгоманова, який (*loc. cit.*) уважав галицький варіант лише пізнім відгуком українського. Рішення сього сумніву можна надіяти ся лише від порівняної студії всіх варіантів, які би ще було можливо зібрати, та вандрівки сеї новелістичної теми й того шляху, яким вона прийшла до нас.

Документальні свідощтва про форму й мелодії деяких укр. пісень і віршів маємо доси лише з XVII в. і то переважно з другої половини (найстарший співанник в нотах, опублікований д. Перетцом у 1901 р.). А отсе я публікую текст української пісні з першої чверти XVII в., що була друкована ще 1625 р. в одній польській брошурі, на яку звернув мою увагу проф. Брікнер. Брошура, якої примірник находить ся в бібліотеці кн. Чарторийських у Кракові, друк. in 4-to, має титул: *Seymu Walnego Domowego Artykułow szesc. Ktore są bardzo potrzebne wszelakim Stanom, a zwłaszcza gospodarstwem się zabawiaiacym: у tym na ktorych żony ieżdżą, aby ie vmieli poskramiać, żeby im powolniuchne były. Przydano do tego у insze rzeczy smieszne ku czytaniu. Przez Jana Dzwonowskiego прѣдко на swiat wydane.*

Drukowano w Olesnicy
na Paczanowskiey vlicy
Roku tysiąc szescset dwudziestego piątego,
kiedy było obfitosc żuru owsianego:
Tak haniebnie dziewki od niego tyły,
iako od mięsa pękaciuchne były.

На обороті титулової картки маємо віршовану передмову „Do czytelnika“; далі на к. 2—6 сатиричну віршу „Seymu Domowego artykułow szesc“; потім к. 6 об. —9 „Rozmowa szlachcica z kaczmarzem o niepospolitym Ruszeniu або gęsiey woynie“; а нарешті на к. 9 об. —10 об. віршу „Konterfekt cudowny у siła Kozaka Płachty, Ukraińca, który był przyciągnął z Saydacznym kozakiem do Morawy we dwudziestu tysięcy Kozaków wybornych у dzielnych Mołodcow przeciw ludziom niechrześcianskim w roku 1620“. Подаю тут важніші уступи з сеї вірші Дзвоновского:

Fraszka był kozak Mucha za króla Olbrachta,
Fraszka у Nalewayko. Jam też kozak Płachta
Bo ci przeciw oyczyźnie woіowali, ale
Ja zaś ojczyzny bronił ręką swoją cale.
Jam Janczarom булатем przecinał zawoie
У pohaińską kwią w Turcech pisal imię swoje.
Rzezałem się z Wołochy, iam dawał ofiary
Do piekła, gdym połtował multanem Tatory.
Mam też ministra brata Franciszka we Zborze,
Który ięzykiem pismo iako radłem porze;

A iako ciała puszczam do piekła pozańskie,
Tak on dusze zabiia wiarą chrześciańskie.
Nie frasuy się, moy Płachto, idzie nam po rodzic :
Ja noszę w szabletaszu rozum, a ty w brodzie.
Moy pobratym był Janczy y Tomsza przeważny,
Gdyśmy Prekop z Teynią wzięli, zamek ważny.
Jam ubiegł Kozłow y iam przeszedł Thesalią,
Z małą garscią mołoycow pustosząc Kilią.
Jam Moskwę aż na Morze wyparł Lodowate,
Y popalił derewnie y twierdze bogate.

Далі Плахта порівнює себе до різних біблійних героїв і в перехвалках доходить до ось яких границь :

Nie długo w Carygradzie Płachta się rozwinie,
A na karkach Tureckich będzie wieszal swinie.
Jam durnego Szachmata wzięwszy w przygarśc z koniem
Cisnął na szosty zagon, iuż był dyabeł po nim.
[Y] w Kamieńcu przez zdrowie Krola pana mego
Na sankach puszcilem się z muru choć przykrego.

Далі характеризує свою силу та фізичну будову подаючи, що й як він їсть і пє :

Cztery bierki na obiad nie wiele to było,
A miodu beczkę wypić duszkiem się trafiło ;
Horeleccki poł beczki dla czczawego brzucha
Zażywałem — nie umiał tego nigdy Mucha.

При кінці Плахта пускаєть ся в моральні та патріотичні роздобенювання, що являють ся очевидно дешевою мудрістю самого автора, але зовсім не до лнца такому зайдиголові-козарлюві, як Плахта. Для характеристики сього балакана ось кінцеві його рядки, цікаві ще й тим, що в них рисуєть ся звичайна перспектива кінця такого лицаря :

Bo takiego pamiątka na wieki nie zginie,
Ktory oyczyny broniąc pięknie wszędy slynie.
Nie z swoich krew wypiać, nie z swych się bogacić,
Nie gwałtem ni łupiestwem dobrych ludzi tracić,
Ale obracać serce mężne na pogany,
Chcesz li, abyś sromotney nie wziął w sławie rany,
Abo na palu nie siadł dębowym wysoko,
Lub w kaydanach nie chodził gdzie w Turcech głęboko.

Поперед усього дещо до пояснення сеї вірші. Здаєть ся, не треба й доказувати, що козак Плахта, змальований нашим автором, се тип, а не конкретна історична фігура. Автор звадив тут на одну купу ріжні суперечні між собою традиції про козаків і приправив се все своїм патріотично-моральним сосом. Отже коли в титулі сказано, що сей козак у 1620 р. ходив з иньшими 20.000 козаків до Морави воювати „przeciw ludziom niechrześcijańskim“, себ-то против чеських таборитів, то зараз же далі вірша робить сього козака братом якогось еретика протестанта і говорить про обох з очевидними кпинями й іронією. Коли в початку вірші з великим уподобанем говорить ся про грабівницькі напади козаків на Туреччину та на Московщину, то при кінці автор іменем того самого Плахти моралізує на тему, що козакови не слід „z swoich krew wyrzucić, nie z swych się bogacić, nie gwałtem ni łupiestwem dobrych ludzi tracić“. Сі слова були в устах автора Краковяннина відгомоном живих вражінь і дуже недавніх подій, про які знаходимо звістки в тогочасних жерелах. Ті події треба вважати жерелом отсеї вірші; вражіння, винесені з них автором, зложили ся тут на комічно-героїчний образ козака-нетяги.

Історичне тло вірші було таке. В р. 1619 візвав австрійський цісарь Фердинанд із Польші козаків Лісовчиків на поміч проти збунтованих Мадяр. Ті „козаки“, зорганізовані ще в часі московського „смутнаго времени“ Литвином Олекс. Лісовским, уже в тім часі визначили ся своєю безумною відвагою та при тім розбишацтвом; „maximas strages in Moschis ediderant“, каже про них Велєвіцький¹⁾. По московській війні вони держали ся купи і були дуже небезпечним надбанем того бурливого часу. В жовтні 1619 р. вони прибули на Підгірє в околиці Кросна, Беча, Ясла, та замісь іти на Угорщину зупинили ся тут і, як подає той сам очевидець, „more suo rapinis omnia complebant“. Навіть Краків був zagrożений; народ трівожив ся, „varii motus erant orti“, бо серед міщанства говорено, будім то козаки нагрожують ся напасти на саму столицю й пограбувати її. Два тижні в місті за дня відмикано лише дві брами, а докола міста стояла сильна сторожа. Нарешті д. 20 падолиста ті небезпечні герої під проводом королівського комісаря Ліпского вирушили на Угорщину і зараз другого дня, в сам день лат. Воведення вдарили на

¹⁾ Ks. J. Wielewicki, Dziennik spraw domu zak. św. Barbary w Krakowie od r. 1609 do r. 1619. Kraków 1899, str. 310.

військо Бетлен Табора і розбили його так, що Мадяри стратили 4000, а козаки ледво 30 людей. Сам Бетлен, що тоді облягав Відень, почувши про сю битву, забрався геть. Але клопоти Малопольщі з Лісовчиками не скінчилися. Побивши Угрів вони три неділі бушували по північній Угорщині, де знов „omnia rapinis ac vastitate replebant“, а потім вернули в напрямі до Кракова. Тут в усякім разі було безпечніше. Вступивши на польську землю, „totum tractum submontanum, nullo discrimine bonorum regionum, ecclesiasticorum, nobilium, horrendum in modum spoliarunt“. Вичистивши там усе до тла — говорить далі цитований Велевіцький (op. cit. III, 313), рушили в околиці Кракова, „similibus rapinis plus quam per unum mensem omnia implentes Cracoviamque imprimis ut spoliarent sese comparantes“. У Кракові були розрухи; нарікали й на Угрів і на короля і навіть на Єзуїтів, яких дехто вважав „si non authores, certe complices irruptionis Lissovianorum in Hungariam“. Ледво не ледво удалось мадярським прихильникам цесаря намовити Лісовчиків, щоб знов вернули на Угорщину. Цесарь Фердинанд потребував їх у війні з Чехами, яка 1620 р. скінчилася пам'ятною битвою на Білій Горі. Отсе були ті „нехристиянські люди“, з якими по словам Дзвонівського мав воювати козак Плахта. Розуміється, нема що й говорити про те, щоб у тій війні 1620 р. брав участь Сагайдачний з 20.000 козаків. Ходили туди лише Лісовчики, гультайство набране з різних непевних елементів, яке тогочасні автори старанно відрізняють від Запорозьких або Низових козаків. Говорячи про козаків пише Ян Петрицій: „Duo horum nomina sunt: Donensium et Zaporouiensium; Lissouienses enim falso ad Kosacos ab aliquibus transferuntur... quippe legionarii sunt nostri milites“¹⁾. Чи брали ті псевдо-козаки участь у битві при Білій Горі, не знаємо; се тільки знаємо, що вони основно грабували на Шлезку і Моравії та відти в початку 1620 р. знов вернули до Малопольщі і там почали господарювати по своєму. Сього стало нарешті за багато королеви; він вислав проти Лісовчиків своє військо, яке й розбило їх²⁾. В осени 1620 р. приходили чеські послы до Варшави благаючи Поляків, „ne se, veteres socios, a Lissoviensibus, olim ad Caesarem

¹⁾ Joannes Innocentius Petricius, Historia rerum in Polonia gestarum anno MDCXX... Cracoviae, стр. 11.

²⁾ Wielewicki, op. cit. IV, ст. 20 і д.

transgressis, faedius spoliari vexarique quam hostes patiantur“ (Petricius, op. cit. 73). Помішав наш Дзвонівський козака Запорожця з Лісовчиком; на тип козака Плахти, що буцім то ходив до Моравії, переніс геройські діла Запорожців. Цитований уже Петрицій, оповідаючи коротко про повстанє козащини, підносить мандрівне, войовниче житє козаків. „Ad id tamen adduci non possunt, ut agros colant, solum conserant, sepiant, rigent; quicquid praelio partum, et sua cuique manus necessitatibus subvenit. Iners quippe videtur cum terra in annum contendere, quod alicunde possis cito sanguine parare. Quapropter crebrae illis in Pontum excursiones“ (op. cit. 14). Можливо, що Дзвонівський користувався при укладаню своєї вірші крім усної традиції й брошурою Петриція. На се вказує його натяк на козацький напад на Стамбул 1620 р., про що мається коротеньке оповіданє у Петриція. Оповівши про те, як Ст. Жолкевський для угоди Туркам велів польському відділові спалити пограничне містечко Бершаду, відки козацький ватажок Василь Босий, strenuus militiae acribusque in ea ministeriis praefecturam Bersadae adeptus, часто нападав на татарські й турецькі землі, — Петрицій оповідає, що після того козаки розлючені „non portus modo et proxima maris, sed interiora urbesque Turcarum penetrare, premere, excindere; cuncta incendiis, caede, sanguine complere; quin non multo post suggesti Constantinopolim, Caesarem venationi intentum trepidumque fuga intra moenia compulerunt, accensis circum vicis suburbiisque; quae omnia tunc forte praesenti ac velut per ludibrium super firmanda foedera misso nostrorum legato a Turcis e propugnaculis monstrabantur“ (op. cit. 18—19). Зрештою ані географія ані історія у Дзвонівського не стоять на висоті. Обік козацьких нападів на Крим він тут же називає й Тесалію, де козаки не були ніколи, і грабівництво Лісовчиків у Московщині. Малюючи Плахту героєм він тут же називає його побратимом Янчі, звісного мадярського ватажка розбійників, і Томші, такогуж ватажка волоських розбійників, тай чинить його братом протестанта, супроти якого не криє ся зі своєю ненавистю. Перехвалки Плахти про силу та молодецькі штуки, такі як обаленє Турчина разом з конем на землю ударом п'ястучка, як з'їханє на санках у низ із Каменецької стіни, випиванє бочки меду та півбочки горілки міг наш віршар узяти або з усної традиції, з анекдотів про козацьких чи яких иньших силачів, або й з оповідань деяких козацьких зайдиголов та сьміхунів,

що сьаким чи таким припадком могли опинити ся в Кракові. Про одного такого авантюрика оповідає Велевіцький під р. 1593. Вичисляючи здобутки єзуїтського дому в Кракові в тім році він згадує також про одного старого козака, що знайшов там притулок. „*Alius, annos natus septuaginta duos, quorum fere dimidium inter latrunculos Cosacos Turcis et Tartaris infensissimos exegerat, neque ab anno aevi sui 16 confessum se meminerat, cum Deo amicitiam rescissam instauravit*“ (Wielewiski, op. cit. I, 177). Скільки всякої всячини міг наповідати такий оди́н бувалець цікавому краківському міщанинові!

Конець нашої брошури містить найцікавішу річ, задля якої властиво ми й зняли розмову про брошуру та козака Плахту. На к. 10 об. і 11 містить ся тут українська пісня п. з. *Pieśń Kozaka Płachty*. Подаю в додатку її текст у фотографічній подоби́зні, а тут зараз транскрипцію на нашу писовню, з розділом на вірші та з деякими поправками. Придививши ся уважно тій пісні приходимо до переконання, що не може бути й думки про те, щоб вона була твором самого Дзвоновського¹⁾; коли що тут його, то хіба помилки та деякі польоні́зми, якими він силкував ся надштукувати руський текст у деяких місцях, де записав його не добре або де може співакови не дописала пам'ять. З його віршою про козака Плахту пісня не має нічого спільного; можливо, що він навмисно скомпонував свою віршу на те тільки, щоб мати інтродукцію для пісні, яку чув від якогось козака і вподобавши її хотів опублікувати. Транскрибуючи його текст я не берусь реституувати первісний український текст пісні в повній чистоті, хоча пізні́йші варіанти сеї пісні, заховані ще в ХІХ в. в устах нашого народа, дають до сього досить можности.

Кулина.

Ой козачейку, пане-ж мій,
Далек же маєш домок свій?

Козак.

При березі при Дунаю,
Там я свою хижу маю:
5 Ліс зелений оздоблений

¹⁾ Близших звісток про сього польського письменника, краківського міщанина, псевдоніма, не маю; проф. Брікнер обіцяв ся подати їх у польським виданю своєї „Історії польської літератури“. Про брошуру, а властиво лише про її першу часть коротко згадує Вішньевський (*Historya literatury polskiej* VIII, 96).

Красним цвѣтом, густим листом,
То дїм мій, то покій.

Кулина.

Гой козачейку, пане-ж мій,
На чім же буде поїзд мій?

Козак.

10 Посажу тя за бедрами,
Привяжу тя тороками,
Бог над нами, кінь під нами,
Ти зо мною, я з тобою, —
Побіжим, поспішим!

Кулина.

15 Гой козачейку, пане-ж мій,
Який же буде покарм твій?

Козак.

Будем їсти саламаху,
Козацькую затираху,
При криниці без *тескиці*,

20 Будем їсти, будем пити,
Викрикати, *облапяти*.

Кулина.

Гой козачейку, пане-ж мій,
Що за роскіш буде мені?

Козак.

Да в день будеш конї пасти,
25 В ночі при мні ляжеш спати,
О рѣтносу зе wszęj тосу
Осисе, рггешгѳсе
Дівоньку к серденьку.

Кулина.

Гой козачейку, пане-ж мій,
30 Який же буде постіль твій?

Козак.

Войлочище під бочище,
А сідлище в головище,
В дубровиці на травиці
Я закрию і прикрию

35 Гормаком, жупаном.

Кулина.

Гой козачейку, пане-ж мій,
Сподобав ми ся живот твій.

Козак.

Любо-ж тобі горювати?
Дай преч з тобов поїхати!

Кулина.

40 Душе моя, я вже твоя!

Козак.

Ручку дай, а всідай!

Кулина.

Я твоя!

Козак.

Ти моя!

Кулина.

Гой козачейку, пане-ж мій,
Не донесе нас коник твій.

Козак.

45 Не жури-ж ся ти для того,
Найдем в полю коний много,
А не найдем, то піш підем.
Нич лихого для любого
Пішки йти, з ним бути.

Кулина.

50 Гой козачейку, пане-ж мій,
Далек-же іще домик твій?

Козак.

Юже геть ті Запороги,
Конець нашої дороги.

Тут козаки все юнаки:

55 Здобуває — пропиває,
Що має — програє.

Кулина.

Гой козачейку, пане-ж мій,
Которий же то домик твій?

Козак.

Ген катера розбитая,

60 Опанчою прикрита,
То мій херем, то мій терем,
Тут ховаю, що-же маю:
Рубашку, сермяжку.

Кулина.

Гой козачейку, пане-ж мій,

65 Вельми то благий єсть скарб твій.

К о з а к.

Ковак щаслив, хоть не богат,
 Нікому нич не виноват.
 Він горює, він чатує :
 Де пійду — здобуду,
 70 Боярин, Татарин.

К у л и н а.

Да й що-ж ми то за бесіда,
 Ні приятеля, ні сусіда !
 Ти ся здобувати пійдеш,
 А мене смутну відійдеш :
 75 Ні з ким жити, розмовити,
 Ні сестриці, ні зовиці
 З козаком, гуляком.
 Коли буде того много,
 Пусть мене до дому мого.

К о з а к.

80 Коли схочеш поїхати,
 Не буду тебе тримати.
 Борзо всідай да й од'їжджай
 Ко чортом, всім лихом,
 Люб човном, люб коньом.

К у л и н а.

85 Доді-ж моя нещасная !
 Чого-ж ся я дочекала ;
 На діл мене несла вода,
 Тепер мене женеть біда.
 Що-ж ділати ? Проклинати ?

90 Би пропав, що мене взяв
 Дівчину зведену !

Поперед усього декілька уваг про язик пісні. Розуміть ся, що в транскрипції польського автора та ще й Краковянина характерні форми української мови в значній частині затратились і текст Дзвонівського виявляє такі ані в польським ані в українським неможливі форми, як ozdebleny, pryteła, zwiedynu, pry mene. Мауризмами можна вважати такі форми, як wołocysce, hołowisce, boczysce, szochom = чого-м, lihocho = лихого ; в загалі польонізми : піс, w nosy, poiazd, wsiaday, posciołek, со, не говорячи про рядки 26—27, які мб. наш автор сам докомпонував по польськи, щоб заступити ними иньші, нецензурні слова укр. оригіналу. Декуди видно немов білорусизми : hete

Zaporohy (вважаю се непорозумінєм українського геть ті), za biadrami, dewońku, wielmi, pobeżym, sestryce, zołwice (gen. sing.). Інтересне надто gisty = їсти, писовня загально вживана в XVI в., первісно чеська. Ще цікавіші такі без сумніву руські форми, як kozaczceiku, prywieżu, leżesz, neżurysz sie, szczesliw, se zdoiwaty (се здобувати), pust' (зам. пусти), dolisz moja (долі-ж, nom. sing.), — вони видають ся слідами галицько-підгірського діалекту і вказували би на те, що тут була й вітчизна нашої пісні. На сю саму, навіть по троха гірську сторону вказують і такі слова, як хижа, рубашка (доси вживаєть ся в формі рубатка, coll. рубате), благий в знач. нікчемний, нездатний. В кінці варто звернути увагу на такі старі форми, як dalek (ряд. 2 і 51) зам. далекий, piesz poudem (ряд. 47, пор. у Волинській літоп. п'къшь ходъ, котелъ носъ на плечевъ); останки таких форм задержали ся в деяких словах і доси (рад, здоров), иньші стрічають ся в піснях старшої формації, прим. у однім весільній пісні в Нагуевичах співаєть ся:

Уставай сваненько раненько,
Підливай виноград частенько,
Аби той виноград зелен був,
Аби наш староста весел був.

Слово облапати, заховане тепер лише в польськiм та в деяких захiдно-укр. діалектах (прим. на Угорській Русі), уживало ся в XVI—XVII в. загально в нашiм письменствi. „Bez tesknicу“ — іменника тескниця чи тоскниця наша мова не знає, хоча є прислівник тоскно. До старих слів належить і терем, тепер не вживане в розмові, але заховане в деяких піснях, наприр.

Ой у поли там терем,
Стоїть він там сам оден;
А із того терема
Вийшла вдова молода. (Пор. Гол. III, 22, 23).

Покладене обiк сього слово cherem мб. турецьке гарем; оба ті слова в звязку заховали ся досі в галицько-руськiй приповідцi: „Обiцье гiреми-тiреми“ в значiню: обiцье золотi гори, якесь велике добро — трохи чи не ремiнiсценция отсеi самоi піснi, де козак заводить дiвчину до безверхоi халабуди і каже гумористично: „То мiй херем (або герем), то мiй терем“. Ног-такот — від старого слова гормак або гермак — довга одежа; назва уживана у наших письменникiв XVI—XVII в., у Вишен-

ського кгермачок, vestis talaris vulgi in publicum prodeuntis, як поясняє се слово Кнапский (див. Linde, Słownik II, 44).

Як уже було сказано, пісня про козака й Кулину заховала ся до нашого часу в кількох варіантах, записаних у Галичині й на Україні, хоча ані один із них не дорівнює ані повнотою ані викінченем форми текстови Дзвоновского (див. Головацкі й Нар. п'єсни Гал. и Уг. Руси I, 120—122; III, 58; Wasław z Oleska, Pieśni polskie i ruskie 392—393; Żegota Pauli, Pieśni ludu ruskiego w Galicyi II, 26). На Україні один уривок, записаний не знати де, знайшов Чубінський в рукописній збірці Куліша (Чубинскій, Труды т. V, стор. 953); два уривки маємо в збірці Б. Грінченка „Етнографіческіє матеріали“ III, 193—195. Просторий варіант у першій томі збірки Головацкого — мабуть його власна компіляція; він не подає, ані де, ані ким записана пісня, але покликає ся на Вацлава з Олеська і на свої чотири записи; другий його варіант також невідомо де записаний. Подаю тут для порівняня з текстом Дзвоновского просторий варіант Головацкого (зву його далі коротко А), зводячи далі до купи иньші варіанти тої самої пісні, а також деяких иньших, що позичили з неї уривки тексту, або й навпаки, дали уривки свого тексту до компіляції Головацкого.

Гол. А.

Гей їхав козак з України,
Надибав дівчину край долини:
Над річкою край дороги
Вимиває білі ноги.

5 Козак бачив, конем збочив,
А підбігши з коня скочив:
„Стій дівчино, не лякай ся,
Та з козаком привитай ся,
Дівчино тай небоже!“

10 „Ой ти дівчино, ти мила моя,
Як же тя кличе мати твоя?“
„Біг мня створив дівчиною,
Щи мня хрестив Кулиною,
Козаче тай небоже“.

15 „Кидай, дівчино, сію долину,
Вандруй зо мною на Україну!
На Україні, в Запорожю

- Козаченьки пробувають,
Красних панянок не мають ;
20 Лиш в нас гори золотії,
А річеньки медовії,
А травоньки шовковії,
Кулино тай небого !“
- „Ой ти козаче, ой ти пане мій,
25 Який же буде поїзд твій ?“
„Не жури ся, ти Кулино,
Ти дівчино, ти небого :
Посаджу тя за бедрами,
Обвяжу тя тороками,
30 Кулино тай небого !“
- „Ой ти козаче, ой ти пане мій,
Який же буде обід твій ?“
„Не жури ся, ти Кулино,
Ти дівчино, ти небого !
35 Будем їсти, будем пити
При криниці-студениці
Козацькую саламаху,
Козацькую затераху,
Кулино тай небого !“
- 40 „Ой ти козаче, ой ти пане мій,
Який же буде нічліг твій ?“
„Не жури ся, ти Кулино,
Ти дівчино, ти небого !
Є у степу трави много,
45 Нагребемо, постелимо,
Войлочнице під бочище,
Кульбачище в головище,
Кулино тай небого !“
- „Ой ти козаче, ой ти пане мій,
50 Який же буде палаць твій ?“
„Не жури ся, ти Кулино,
Ти дівчино, ти небого !
А у степу край Дунаю,
Там я свою хижу маю :
55 Густим лісом обсажена,
Красним цвітом оздоблена, —

- Все що маю, то сховаю
 В рукавицю на полицю,
 Кулино тай небого!“
- 60 „Ой ти козаче, бодай ти пропав!
 На що ти мене з собою намовляв?“
 „Сама-сь, дівко, поблудила¹⁾,
 Що-сь козака полюбила;
 Бо козаки то голяки:
- 65 У козака душа в тілі,
 А сорочку воши з'їли,
 Кулино тай небого“.
- „Ой ти козаче, ой ти пане мій,
 Який же буде ров'їзд твій?“
- 70 „Не жури ся, ти Кулино,
 Ти дівчино, ти небого!
 Є у степу доріг много:
 Куда схочу, тудя скочу,
 Хоть ік лісу, хоть ік бісу,
- 75 Хоть у поле, хоть у море,
 Кулино тай небого“.

Усі варіанти нашої пісні мають виразну строфічну будову; вона найкраще проведена в тексті Дзвонівського (кожда строфа має 2 8-складові вірші форми 5+3, 4 вісьмоскладові форми 4+4 і на кінці один коротший зложений з двох рівних римованих половинок, форми 3+3); у варіанті А в Головацького видно вже значне попсоване тої будови, в вар. Б, з якого маємо лише 3 строфи, однаково збудовані лише дві перші, а третя попсована; ще більше попсована ся будова у Вацлава з Олеська: перші дві строфи однакові, так само три остатні, але відмінні від двох перших; між ними одна відмінна і від перших і від остатніх. У Куліша лише 3 строфи, подекуди ближші до тексту Дзвонівського від иньших варіантів, але всі три неповні. Загалом текст Дзвонівського має повних строф 13, Голов. вар. А має 9, вар. Б лише 3, у Вацлава з Олеська 6, а у Куліша 3. Ось детальне порівняне тих текстів.

Голов. А вірші 1—9 не мають собі паралелі ані у Дзвонівського ані в иньших варіантах крім одного Вацлава з Олеська, де ся строфа виглядає ось як:

¹⁾ У Голов. очевидна помилка: побродила.

Hej jichaw kozak z Ukrainy, z Ukrainy,
 nadybaw diwczynu kraj dołyny, kraj dołyny,
 kraj dołyny, kraj dorohy,
 bili ruky, bili nohy,
 kraj dołyny, kraj dorohy, kraj dorohy.

Повторене остатніх слів у двох перших рядках сеї і кожної дальшої строфи показує, що пісню співано на мелодию відмінну від первісної; в остатнім рядку співак очевидно забув первісний текст і штукував як будь повторюючи слова.

Голов. А вірші 10—14 також не мають паралелі ніде крім Вацл. з Олеська, де ся строфа читає ся ось як:

Ach ty diwczyno, rozłuko moja, rozłuko moja,
 ta powiżż meni, jak tobi imia, jak tobi imia?
 Boh mia sozdaw diwczynoju,
 pīp mia nazwaw Kałynoju,
 diwczynoju, Kałynoju, Kałynoju.

Чи маємо отсі дві перші строфи, що творять немов епічну експозицію маленької новельки, яка відіграє ся далі в драматичній формі, вважати приналежними до первотвору пісні, чи пізнішим додатком? Текст Дзвонівського не має сього вступу, так само, як не мають його деякі иньші аналогічні, чисто діяльовані пісні, прим. про парубка отрогного вдовою (Голов. Нар. п'єсни II, 584, пор. М. Драгоманов, Розвідки II, 194—195), жартлива розмова дівчини з Василем (Голов. III, 191), розмова дівчини з милим, що хоче від'їжджати (Голов. III, 153), і т. и. Така діяльова форма властива самим початкам індивідуальної ліричної пісні, коли та лірика починає виділювати ся з хорового співу і проявляє себе зразу в формі розмови одиниці з хором (улюблена форма веснянок), а далі одиниці з одиницею.

Голов. А вірші 15—23 не мають паралелі в жаднім иньшим варіанті пісні про Кулину, та за те знаходимо ті самі вірші в иньших піснях, як ось Голов. I, стор. 116—118 (два варіанти), в компілятивній пісні Ж. Паулі (*Żegota Pauli, Pieśni ludu ruskiego w Galicyi II, 29*), повтореній у Голов. III, 54. На жаль варіант Головацкого I, стор. 116—117 очевидно компільований і ретушований самим збирачем (він покликає ся на вар. *Żeg. Pauli II, 29*, що має з ним спільних усього 6 рядків і на свої два записи не знати відки взяті), і тому для критики тексту

важний властиво лише другий варіант (Гол. I, 117—118, що має спільних 10 рядків з варіантом Головацкого). Там сей уступ, перенятий до пісні про Кулину, виглядає так:

Козак дівча підмовляє:
 „Вандруй, вандруй, дівча з нами,
 З молодими козаками.
 А в нас верби грушки родять,
 В нас дівчата в злоті ходять;
 А в нас гори золотії,
 А в нас ріки медянії.

Більше заокруглений і краще оброблений варіант сеї пісні записала пані Ольга Озаркевичева в Лолині, де ся пісня вийшла в цикль весільних обрядових пісень. Подаю тут сю пісню в повні крім кінцевого уступу, який уже відмінним розміром свідчить про своє окреме походження.

Ой сеї ночі аж до півночі
 Наш Василечко не спав,
 Наш Василечко не спав,
 Оленку си підмовляв.
 „Ти Оленочко, сива заулечко,
 Забирай же ся з нами!
 У нас гори все не такії,
 У нас гори все крем'янії;
 У нас трави все не такії,
 У нас трави все шовковії;
 У нас поля все не такії,
 У нас поля все ружовії;
 У нас кернички все не такії,
 У нас кернички все медянії;
 У нас садки все не такії,
 У нас садки все терновії;
 У нас верби горіхи родят,
 У нас дівки у сріблі ходят“.
 Оленка молоденька
 Цілу нічку не спала,
 Цілу нічку не спала,
 Пріч ся віберала.
 Їхали єдну гору,
 Тай їхали і другу;

На третій горі
Стали си спочивати ;
Стали си спочивати
Тай двоє розмовляти.
Оленка молоденька
Яла го ся питати :
„Де гори крем'янії,
Де трави шовкові,
Де поля ружові,
Де кернички медові,
Де садки тернові?“
Каже ї Василечко :
„Уповім ти, Оленочко.
Тож поля ружові
Твої личка рум'янії ;
Тото трави шовкові —
Твої коси жовтенькіі ;
А кернички медові —
Твої губки солодкіі ;
А то садки тернові —
Твої очка чорненькіі“.
Оленка стала, задумала ся
Та щиренько заплакала :
„Боже-ж мій Боже, тепер каю ся,
Щом кепско ізробила !
Маю таточка як соколика,
Том его відступила.
Ой Боже, Боже, тепер каю ся,
Щом кепско ізробила :
Маю матінку як ластівочку,
Тепер ем ї лишила“¹⁾.

Хоч і як се може йти на перекир утертим поглядам про старинність весільних пісень, а ще в таким глухім куті як Лолин, а про те порівнане отсеї пісні з цитованими висше варіантами пісні про увезене дівчини козаками показує наглядно, що отся весільна пісня новіjšа від козацьких, сьвідчить про висшій ступінь артистичної рефлексії, переносить подію із сфери грубого, майже цинічного відношеня до жінки (див. особливо Гол.

¹⁾ Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, t. X, пісня ч. 127.

I, 117 де козак говорить дівчині: „А хто умний і розумний, нех ся не дасть на підмову козакови молодому“) у сферу далеко більше утонченого чуття. Не входячи ближше в розбір сього дуже інтересного питання, чи була ся пісня первісно зложена як обрядова пісня, чи вийшла туди пізнійше, зазначую тут лиш се одно, що вона, хоча має тему майже ту саму, що й пісня про Кулину (підмова козака, але далеко більше поетичними та гіперболічними образами, потім розчароване і жаль дівчини), повстала окремо від нашої. Переконає нас у сьому відмінний, коротший розмір і цілковитий брак строфічної будови у всіх варіантах, де вірші римуєть ся попарно.

Голов. А вірші 24—30 відповідають Дзвон. віршам 8—14, у Вацл. з Ол. стр. 5. Тільки строфа Дзв. богатша змістом, бо в Гол. три, а в Вацл. з Ол. аж 5 рядків шабльононих, що повторяють ся і в иньших строфах, так що властиво спільні всім трьом варіантам лише 4 рядки: запитанє Кулини, а з відповіди козака Гол. р. 28—29 = Дз. 10—11. У Вацл. з Ол. надто набаламучено: в питаню Кулини річ іде не про поїзд, а про посаг, зовсім невідповідно, а козак говорить: посажу тя за підрами — видно той хто записував, не розумів записаного; так само не до ладу зам. обвяжу положено: обдару тя тороками.

Голов. А вірші 31—39 відповідають Дзв. 15—21, Вацл. з Ол. стр. 4. В обох варіантах записаних із уст народа замість польонізму „покарм“ маємо „обід“; словам Дзв. *rgu krupicy bez tesknicy* у Голов. відповідають щиро-руські „при кирниці-студениці“; у Вацл. з Ол. анальоїчного вірша нема зовсім; козацьку саламаху у Вацл. з Ол. названо не затирахою, а за-вертахою.

Голов. А р. 40—48 відповідають Дзв. р. 29—35, Гол. Б р. 1—8, у Вацл. з Ол. стр. 6. Властиво в сьому остатньому варіанті з Дзв. спільне лише питанє Кулини; два рядки відповіди козака :

Jest tam w poli trawy mnoho,
postęlym sy pod soboju —

відповідають хиба рядкам 44—45 Гол. А. У Гол. Б замісь сих двох рядків маємо три ось які :

Постелимо войлочище,
Під голову кульбачище,
Ой а з верха опанчище.

Голов. А р. 49—59 відповідає Дзв. р. 1—7 і 62—63. Як бачимо, в Голов. стягнуто разом дві строфи первовзору і тому строфа вийшла за велика. В варіанті Куліша заховано більше рядків з тексту Дзв., а власне К. р. 8—12 відповідають Дзв. 59—63, тільки р. 8 читаємо: „Гей катерко розбитая“, а р. 10 повторено два рази: „то мій терем“. Дивна річ, що неясне слово Дзв. *kathera* (мб. квартира, а може каторга = великий човен?) заховало ся майже живцем у Кулішевім „катерка“; не знати, чи мова тут про віконце, в яким була лиш одна квартирка, тай та розбита й заткана драною опанчею, чи про розбитий човен, витягнений на беріг і перемінений на буду та накритий драною опанчею.

Остатні дві строфи вар. Гол. А не мають нічого спільного з текстом Дзв. крім питання Кулини (р. 68—69 = Дзв. 8—9). Ще 3 рядки з тексту Дзв. заховали ся в варіанті Вацлава з Олеська, причеплені до питання Кулини про поїзд:

Jest tam w poli koni mnoho,
iак złapałem, то pojіdem,
ne złapajem, piszki pidem, —

відповідь виємково ліпше заострена і красша що до форми, ніж у тексті Дзвоновського. Варіант Куліша крім цитованих уже рядків заховав із тексту Дзв. р. 1—4, 54—55, 66—70, при чім остатні три рядки, не зовсім ясні у Дзв., тут виглядають так:

Він горює, він готує,
Где поїде — роздобуде,
У боярина, Татарина. (Чуб. V, 954).

„Готує“ виглядає так, мов помилка такого, що переписував текст писаний руськими буквами; ані при передачі пісні з наслуху, ані при переписуваню з тексту писаного латинкою така помилка неможлива, а само „готує“ тут очевидно не дає доброго значіня зам. перв. „чатує“. Значить, Кулішів варіант — якийсь обривок писаного тексту нашої пісні.

Остатня строфа Гол. вар. А має дещо спільного з Гол. вар. Б (III, 58), хоча сей другий більше поплутаний:

Виїдемо в чисте поле:
В чистім полі дві могили,
Дві дороги, дві могили,
А третя моя.

Одна іде до ліса,
 А другая до біса;
 На котру хоч, на тоту скоч,
 А третя моя.

Сей мотив розбіжних степових доріг, що має в собі також символіку неоднакової долі різних людей, а тут являєть ся характеристикою очайдушного, непевного козацького життя, на-ходить ся нераз в укр. нар. піснях. І так в одній пісні козак, блудячи по степу, питає зазулі:

Зазуленько, моя ньенько,
 Скажи мені доріженьку!
 Скажи мені слід-дорогу
 До мого вірного роду!

На се зазуля відповідає йому:

„Буде тобі, козаченьку,
 Аж три доріженьки вкупі:
 Їдна у Рим, друга у Крим,
 А третя в Запороже“. (Чуб. V, 946).

Передостатня строфа Голов. вар. А (рядки 60—67) вязеть ся ще з одним варіантом пісні про увезене дівчини козаком, про який ми доси не згадували і який треба обговорити окремо. Сей варіант надрукований у Жетоти Паулі¹⁾ з допискою „Українська“ і без зазначеня, відки взяв його збирач. Наводжу його тут у цілости, переписуючи на наші букви:

Не против дня, против нічки
 Підмавляє козак прічки
 Молодую дівчиноньку.
 „Чи ти, милий, шляхи знаєш,
 5 Що ти мене підмовляєш,
 Молоденький козаченьку?“
 „Коли-б же я шляхів не знав,
 То-б я тебе не підмовляв,
 Молодую дівчиноньку“.

10 Не против дня, против нічки
 Помандрував козак прічки

¹⁾ Żegota Pauli, Pieśni ludu ruskiego w Galicyi, Lwów 1839, t. II, 26—28.

З молодю дівчиною.

Питаєть ся дівчинонька

В молодого козаченька :

- 15 „Ой козаче, паноньку мій,
Ой ци маєш ти дворик свій?“
„Край Дунаю пробуваю,
Там я свою хижу маю“.

Питаєть ся дівчинонька

- 20 В молодого козаченька :

„Де будемо ночувати?“
„Ой де буде жито зжате,
То там будем ночувати“.

Питаєть ся дівчинонька

- 25 В молодого козаченька :

„Що будемо постилати?“
„Ой у тебе запасчина,
А у мене сірачина,
То те будем постилати“.

- 30 Питаєть ся дівчинонька

В молодого козаченька :

„Чим будемо покривать ся?“
„Як наступить чорна хмара,
То вона нас повкриває,

- 35 Молодая дівчинонько“.

Питаєть ся дівчинонька

В молодого козаченька :

„Ой чим будем умивать ся?“

- „Я вмию ся росоньками,
40 Ти вмиєш ся слезоньками,
Молодая дівчинонько“.

Питаєть ся дівчинонька

В молодого козаченька :

„Чим будемо утирать ся?“

- 45 „Ой я утрюсь китайкою,
Тебе утру нагайкою,
Молодая дівчинонько“.

Ой приїхав до Дунаю :

Ні хатинки, ні хижинки,

50 Де ся діти дівчиноньці.
 „Бодай тебе перун убив,
 Що ти мене з розуму звів,
 Молодую дівчиноньку“.

Як бачимо, що до змісту ся пісня зовсім сходить ся з піснею Дзвонівського, хоча спільні з нею має всього 4 рядки (15—19 = Дзв. 1—4), тай то з маленькою відміною в р. 2. Нема сумніву, що се иньша, новіша редакція тої самої пісні, зроблена відповідно до иньшої мелодії. Хоча розмова ділить пісню на рівні уступи, то про те строфічна будова тут значно затратилась, так само рим трактуєть ся дуже свобідно і значна часть віршів полишена зовсім без риму; строфічну будову нагадує лише рефрен, що також не видержаний усюди. Ся пісня розвиває ширше деякі мотиви ледво зазначені в тексті Дзвонівського; там козак іронічно відповідає на наївні запити дівчини, господарської дочки; тут він кінчить брутальною погрозою. З другого боку отся редакція вяжеть ся з деякими варіантами, розібраними висше, особливо з Гол. Б, де в стр. 2 Кулина також питає козака: „Та чим ми ся повтираємо?“ і на се одержує відповідь склеєну з двох строф отсеї другої редакції:

„Не жури ся, ти Кулино,
 Ти дівчино, ти небого!
 Я росю, ти сльозю;
 Я утру ся китайкою,
 Тебе удру нагайкою,
 Кулино тай небого“.

Остатня строфа сеї редакції нагадує по троха сумне положенє дівчини в козацькій степовій халабуді у Дзвонівського р. 59—60 і її прокляте тамже р. 90—91 та Гол. А 60—61, хоча стилізація тут зовсім самостійна.

Передостатня строфа Голов. варіанта А вяжеть ся ще з двома варіантами нашої пісні, ще дужше попсованими ніж попередні і надрукованими в збірці Б. Грінченка (Етнографіческіє матеріали собр. Б. Д. Гринченко, т. III. Черниговъ 1899, стор. 193—195). Де записані ті варіанти, на жаль незвісно; впорядчик зазначив лише, що один узятий із паперів Лукашевича, а другий записаний Тр. Зінківським. Варіант Лукашевича зачинаєть ся так:

Їхав козак з України,
 Да пагибав дівчину край долини.

„Ой стаць, руку дай,
І на мене поглядай,
На мене молодого
Й на коника вороного, —
Дівчино моя, серце моє!“

„Ой ти козаче, паночку мій,
Чи є у тебе хоч жушанок твій?“
„Я жупана не маю,
Під свитину сховаю,
Дівчино моя, серце моє!“

Далі повторяєть ся знов стр. 1 дословно, по тім дівчина промовляє :

„Ой ти козаче, паночку мій,
Чи є у тебе хоч куріньок свій?“
„Я курівня не маю,
Край Дунаю хату маю,
Лопухами укриваю,
Квіточками украшаю,
Дівчино моя, серце моє!“

Ще раз повторяєть ся стр. 1, і знов запитує дівчина :

„Ой ти козаче, паночку мій,
Чи є у тебе хоть коничок твій?“
„Ой я коня не маю,
Край Дунаю табун маю :
Як піймаю, дак поїдем,
А не піймаєм, пішки поїдем,
Дівчино моя, серце моє!
В мене тілки душа в тілі,
А сорочку воши звїли;
Через спину стежку вбили,
Як до річки пить ходили,
Дівчино моя, серце моє!“

Нарешті варіант Зіньківського з козака робить уже улана, в його промови вставляє зовсім неадаптовані дотепи, та про те декуди має живі ремінісценції старого тексту.

Вїїхав козак в Україну,
Тай побачив дівчиненьку край дороги.
Як побачив, с коня скочив :

„Ти дівчино, серце моє, квіточко моя,
 Кров бураковая, а душа часникова,
 Не лякай ся мене,
 Ізо мною улаником обізпай ся!“
 „Ой ти улан, ти мій пан,
 Чи є в тебе хоч дім свій?“
 „На Дунаю хату маю,
 Всю худобу поховаю“.

Далі улан уже називає дівчину Ганнусею, а на її питанє,
 чи є в нього кінь, відповідає:

В чистім полі много коней,
 Є і карі, є і гніді;
 Як іспіймем, то поїдем,
 Як не піймем, пішки підем“.

На дальше питанє дівчини, чи є в нього свій хліб, улан
 відповідає:

„Соломаха, затераха:
 Як затрем — поїмо,
 Не затрем — так будем“.

Нарешті на питанє, чи є в нього кожух, він, як і в по-
 переднім варіанті, відповідає цинічним чотиростихом:

„Кожушину воши звїли,
 А сорочку росточили,
 А на спині стежку вбили,
 А до річки пить ходили“.

Отже треба сказати, що сей чотиростих живе в устах на-
 рода як окрема співанка, яку часто можна чути в часі танцю
 в ріжних варіантах. У Нагуєвичах я записав такій:

А в козака душа в тілі,
 Реверенду вуши звїли;
 По за плечі стежку мали,
 За обшивков ночували.

Се був правдоподібно один із тих гривких насьміхів, що ними
 сільські парубки відплачували ся двірським козакам та гайдукам
 за канчуки, якими ті щедро надїляли їх з панського наказу.
 Певна річ, що з піснею про увезену дівчину ся ущиплива пісня
 первісно не мала нічого спільного, а лише пізнійше прилипла
 до неї, коли поводжене козака з дівчиною в пісні зробило ся
 брутальнійшим та цинічнійшим.

Та хоч які пізні та попсовані оба варіанти у Грінченка, все таки маємо в них зерна старої традиції. Козацька хата край Дунаю умаєна цвітами та прикрита листем нагадує Дзвон. р. 3—7 та Голов. А, 53—56; козацький табун, із якого треба зловити коня, нагадує Дзвон. р. 45—47 та варіант Вацлава з Олеська; ще ширше розвиває сей мотив вар. Зіньківського, а його двостих про козацьку хату, в якій захована вся його худоба, нагадує Дзвон. 62—63 та Голов. А, 57—58. Рядки про козацьку страву-саламаху у Зіньк. не тільки заховали старе та зрештою мало вживане слово „затераха“, але розвинули мотив про незовсім правильні козацькі обіди на взір попередньої строфки про коний.

Кінчу. Щасливий випадок, яких певно не повторить ся багато, се-б то надруковане якимсь малозначним польським віршарем XVII в. тексту української пісні, дав нам змогу віднайти коли не прототип, то бодай найстаршу і найповнішу форму інтересної і досить розповсюдженої, та тепер уже майже забутої укр. нар. пісні (мені прим. не доводилось чути її або хоч би про неї в устах люду ніколи). До яких же висновків доводить нас детальне порівняне всіх доси збережених варіантів і їх обопільних перехрещувань та мішаня з иньшими мотивами? Чи дозволяє нам ся студія зробити які висновки про характер та ество народньої творчости та еволюцію її форм?

Придивляючи ся ріжним варіантам нашої пісні, записаним у ріжних сторонах України на протязі майже цілого XIX в., ми можемо завважити два інтересні явища: найчисленнійші і найповніші варіанти заховали ся в Галичині, стороні, на яку диялектольоґічні прикмети тексту Дзвоновского вказують як на вітчину первовзору пісні. В російській Україні пісня перейшла на той бік Дніпра мабуть лише в двох неповних варіантах (друк. у Грінченка); третій варіант — Куліша, то якийсь відривок перенятий із неповного писаного тексту. Загалом пісня на Вкраїні розширена мало і тепер близька забутя. Зглядно повний і заокруглений український варіант Жетоти Паулі являєть ся індивідуальною, свідомою перерібною первісного тексту, перерібною докраною якимсь професіональним співаком, мб. із тих, що в XVIII і XIX в. були при дворах польських панів і від яких лишило ся значне число дворацьких пісень, що по части перейшли також в уста народа; власне ті пісні, брані чи то безпосередно з уст таких співаків, чи з писаних співанників, заповняють у великій часті збірки Вацлава з Олеська й Жетоти

Паулі, та займають не мало місця і в збірці Головацького під куріозним титулом „Думки образованнаго сословія“ і також у иньших відділах.

Друга увага, на яку наводить нас розбір ріжних текстів нашої пісні, се те, що найстарший звісний нам текст — Дзвоновського — заразом і найкращий що до форми і найповніший що до змісту. Пізнійші варіанти додають лиш одно важне — епічний вступ до чисто драматичного тексту Дзвоновського. Все иньше в тих варіантах, то або вставки брані з иньших пісень, або попсоване (з малесенькими виемками) старшого тексту, попсоване строфічної будови, вервіфікації, ввджене більше цинічних та бруталних мотивів у зміст. І то не для того, щоб сьвідомість відносин, на яких повстала пісня, затемнила ся в пам'яті співаків, як се буває при піснях історичних. Тільки в однім, найпізнійшій варіанті можна добачити таке затемнене, заміну козака уланом. А загалом вид являєть ся такий, немов би ми з висшого поетичного рівня сходили на низший, або немов би річ утворена талановитою одиницею, пішовши з рук до рук, обтовклась, стратила первісні ясні контури. Се суперечило би в повні теорії колективної народньої творчости, особливо довших, епічно-ліричних пісень, і потверджувало би, хоч малесеньким прикладом, думку італіянського вченого Доменіка Компаратті: „Кожда поема без виїмка, чи безіменна чи ні, була індивідуальним твором, ділом штуки“¹⁾. Та про се може прийдець ся детальнійше говорити иньшим разом, при розборі козацьких дум.

¹⁾ Domenico Comparetti, Der Kalewala oder die traditionelle Poesie der Finnen. Historisch-kritische Studie über den Ursprung der grossen nationalen Epopöen. Deutsche, vom Verfasser autorisierte und durchgesehene Ausgabe. Halle 1892, стр. 321.

W KAMIEŃCU

W Kamieńcu przez zbrowie Królá Páná mego/
Na sankach puścilem sie z muru choć przykrego.
Cztery Bierki na obiad nie wiele to było/
A Medcu bezkła wypće duszklem sie trąfio:
Horelegzi puł bezkzi/ dla czczáwego brzucha
Zázywalem/ nie rniał tego nigdy Muchá.
Szablá z dwu wozow stály u bołu wiśiálá/
Kzadka Turceka sziá aby ia wytrwálá.
Dwie piedzi oko moje od drugiego oká/
W Jámbokozie vdarwilem okrutnego Smoká:
Szudklem wieprzam w leb zábil/ z deceniu twárdego
Gdym ścisnal/ wypedzilem záraz wodę z niego.
Tákiey cnoty Junacy dochodźcie y stawy/
Abby wáse stynety poczcíwe zabáwy.
Bo tákiego pámiatka ná wieki nie zginie/
Ktory Wyczyszny bromiac/ piótknie wószdy stynie.
Nie z swoich krew wypitác/ nie z swych sie bogácíc/
Nie gwaltém/ ni lupiestwem/ dobrych ludzi trácíc.
Ale obrácác serce mezne ná pogány/
Chceszli ábys stromotney nie wźiał w stawie rány.
Abo ná palu nie siadł/ debowym wysoko/
Lub w káydánách chodzil/ gózie w Turcech gliboko.

Pieśń Kozaká Ptáchey

Hoy Kozáczklu páneś moy/ Dalekze máieś domel swoy
re. Pry Berezy/ pry Dunáiu/ Tám ia swoiu chyzu máiu/

KULINA

Liszt zeleny / Ozdebleny / Krasnym switem / Hustym listem
 To dom moy / To potcey / Kulina.

Hoy Kozáczektu páneš moy / Naczymže budet poiazd
 rz. Posážu te zá biodráni / Prywieszu te torokámi. (moy
 Boh nád námi / Kon pod námi: Ty zemnoiu / Ja z tobo
 Pobežym / pošpieszym / Kulina. (iu.

Hoy Kozáczektu páneš moy / Jakiž budet pokarm twoy
 rz. Budem gistry salámáchu / Kozackoin sátyráchu.

Pry krynicy / Bez teknicy / Budem izy / Budem pity /
 Wytrykáty / Oblapiáry / Kulina.

Hoy Kozáczektu páneš moy / Ezo zá róstokš inne budet
 rz. Day w den budeš toni pásty / W noci pry mene ležš
 Opulnocy / ze wšey mocy / ocucim / przewrócem / (spáty
 Dewonku / Serdentu / Kulina.

Hoy Kozáczektu páneš moy / Jakiž budet počtoseł twoy
 rz. Woylocysce podbozysce / A siedlisze w holo wisce.
 W dubrowicy / Na trawicy / Ja zaktuju / y przykryju.

Hoematom / Supanom / Kulina. (twoy

Hoy Kozáczektu páneš moy / E podobal mi sie žywot
 rz. Luboš tobie horow áty / Day precz z toba poiecháty.

Dušo moia / Ja inž twoia / Kuczku day / á wšiday /
 Ja twoia / Ty moia / Kulina.

Hoy Kozáczektu páneš moy / Nezneseť nas koni twoy
 rz. Nežuryš sie ty dia toho / Naydem w polu toni mnoho
 A nie naydem / To piež poydem / Nic liho / dla luboš
 Teper pity / Ž ním byty / Kulina. (ho/
 Hoy

Hoy Kozáczektu páneš moy/ Dáležekscy domek twódy ?
r. Inže hete Zaporohy/ Koniec nášey. iest dorohy.

Tut Kozaki/ Wse Jonaki/ Zdobymáiet/ Propiwáiet/
Szčo máiet/ Pregráiet/ Kuliná.

Hoy Kozáczektu páneš moy/ Kotorzyze tu domek twódy ?
r. Hen tothera rozhitáia/ Oponczoiu prykrytáia. (máiu

To moy chereu/ To moy terem/ Tut choráiu/ szčože
Kubáškú/ Siermieškú/ Kuliná (twoy ?

Hoy Kozáczektu páneš moy/ Wielmi to bláhy iest skarb
r. Kozak szczęśliw chot niebohat/ Ni komu nie niewinó-

On hornie/ On czornie/ Gde poydu/ Zdobudu/ (wat
Boiáryn/ Tátáryn/ Kuliná.

Day szčoš mi tu zá besída/ Ni prytele, Ni susída.
r. Ty se zdobywáty poyd. š/ A mnie smutnoiu odehyd. š:

Niškim žyry/ Roznowity/ Ni siestryce/ ni šolwice/
š Kozakom/ š bulakom/ Kuliná.

Koli budet toho mnoho/ K ušt mene do domu moho.
r. Koli z choešš poiecháty/ Ne budu tebe trymáty.

Borzo wsídá/ Day odiežday, Kufczortom/ Wšem
Lub czolnom/ Lub kóniem/ Kuliná. (lichom

Doliš moia nišczęsnáia, Czochom se ia doczekáta :
r. Ná dol mene neštá wodá/ Teper mene ženet bída.

Szčoš díkáty/ š reklináty/ By propal/ Co mene wzjal
Dwozynu/ šwiedynu/ Kuliná.

